

УДК 373.3.091.12:005.963](477)»1864/1917»

НАТАЛІЯ ПЕТРОЩУК,
старший викладач
(м.Київ)**Проблема підвищення кваліфікації вчителів у роботі освітянських з'їздів
в Україні (кінець XIX ст.)**

У статті проаналізовано наявність грамотних вчительських кадрів для народних шкіл наприкінці XIX ст. на українських землях, які входили до складу Російської імперії; встановлено, що їх катастрофічно не вистачало. З'ясовано, що одним із найбільш ефективних шляхів вирішення цієї проблеми було проведення з'їздів для учителів з метою підвищення їх кваліфікації. З'їзди не тільки навчали, але й об'єднували вчительську спільноту. Визначено, що спочатку проводились з'їзди інспекторів народних шкіл, на яких вони вирішували нагальні питання організації шкільного життя. Пізніше, у 80-х рр. XIX ст. розпочалось проведення учительських з'їздів, на яких розглядалися питання організації та ведення навчання у народних школах, кращого навчально-методичного забезпечення шкіл та покращання оплати праці і побуту учителів. На з'їздах учителів народних шкіл використовувались різні форми роботи для підвищення рівня їх кваліфікації.

Тогочасні педагогічні з'їзди мали соціальну значущість, оскільки були засобом привернення уваги громадськості до проблем початкової школи, питань підготовки учителів, їх матеріального і правового становища. Завдяки їх діяльності суспільство отримувало інформацію про стан розвитку початкових навчальних закладів.

Ключові слова: підвищення кваліфікації, вчительські курси, з'їзди України.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Актуальність дослідження проблеми підвищення кваліфікації учителів у теоретичній ретроспективі обумовлена як нинішніми змінами в системі національної освіти, так і зростанням вимог до рівня кваліфікації сучасного педагога.

Досвід проведення вчительських з'їздів учителів для народних шкіл в Україні, більша частина земель якої входила до складу Російської імперії наприкінці XIX ст., є цінним надбанням вітчизняної педагогічної науки й освіти. Необхідність підвищення кваліфікації народних учителів була зумовлена потребою у поновленні знань, поширенні передових методичних напрацювань, оволодінні найкращими практичними навичками викладання предметів.

Аналіз досліджень і публікацій... У сучасній історіографічній літературі досвід проведення учительських курсів та з'їздів висвітлено недостатньо. Публікації в основному мають фрагментарний характер і не дають змоги повною мірою оцінити масштаби проведеної земствами, громадськими діячами та просто передовими людьми свого часу роботи з організації проведення з'їздів для підвищення кваліфікаційного рівня учителів народних шкіл. Питання проведення вчительських з'їздів у досліджуваний період побіжно розглядалися у працях сучасних учених (Л.С.Бадьї [1], Л.Д.Березівської [2], В.В.Вдовенко [3], Л.В.Корж [4], Н.А.Олійник [5], В.В.Тригубенко, Л.С.Нестеренко [6]). Але питання проведення вчительських з'їздів як складової системи підвищення кваліфікації не було предметом їх дослідження.

Формулювання цілей статті... Мета нашої статті – це висвітлення проблеми підвищення кваліфікації вчителів у роботі освітянських з'їздів в Україні у кінці XIX ст.

Виклад основного матеріалу... На українських землях, що входили до складу Російської імперії, започаткував проведення та розробляв засади вчительських курсів-з'їздів талановитий педагог і відомий земський діяч Микола Олександрович Корф. Він власним коштом провів перші з'їзди вчителів (1867) у себе в маєтку у Катеринославській губернії та розробив методики (керівництва), за якими довгий час працювали учителі в училищах та на курсах підвищення кваліфікації, що проводились земствами, починаючи з 70-х рр. XIX ст. і до початку XX століття [7, с.78–88].

Зазначимо, що Положення про з'їзди для учителів народних шкіл «Об открытии съездов для народных учителей» (1870), видане до «Правил о временных педагогических курсах для учителей и учительниц начальных народных училищ, утв. Министром народного просвещения 5 августа 1875 г.» (дальше Правила про вчительські курси (1875), було досить бюрократизованим. У ньому було закладено організаційні основи вчительських з'їздів [8, арк.1472].

Першим повномасштабним, значущим у Київському навчальному окрузі можна вважати з'їзд інспекторів народних училищ Чернігівської і Полтавської губернії, який відбувся з 2 по 7 липня 1880 року. У його роботі брали участь 5 інспекторів, які відмічали, що «початкові народні училища, які знаходяться у віданні училищних рад, потребують негайних заходів для підняття їх на той рівень, при якому вони могли б виконувати свою місію» [9, арк.4].

У протоколі даного з'їзду вперше було порушено питання про незадовільний стан шкільної освіти та його причини:

1) відсутність єдиної програми для навчання у народних школах, оскільки на той час існував тільки перелік обов'язкових предметів для викладання у народних школах [10, арк.13];

2) низька заробітна платня учителів сільських шкіл, що було однією з причин великої плинності вчительських кадрів. Дирекція народних училищ Чернігівської губернії у звіті попечителю Київського навчального округу (1880) зазначала: «В Чернігівській дирекції працює більше 2000 учителів, більшість з них, особливо в земських училищах, одержує низьку платню – від 180 рублів, живе в дуже поганих, холодних і сирих приміщеннях, часто хворіє і потребує допомоги» [11, арк.63 б];

3) досить строкатий фаховий склад учителів, більшість з яких не мали спеціальної педагогічної освіти;

4) вкрай недостатня кількість навчальних засобів майже в усіх школах Чернігівської губернії, адже, якщо підручниками училища були більш-менш забезпечені, то «посібників для учителів майже немає, а про книги для читання дітей після закінчення училища нема що й говорити» [11, арк.63 б];

5) занадто коротка тривалість навчального року в усіх школах губернії, (в деяких школах вона становить до 4-х місяців) та нерегулярне відвідування дітьми школи часто через роботи на полі, перевантаженість школи;

6) «безвідповідальне ставлення» більшості учителів народних шкіл як до навчання дітей, так і до «справи морально-релігійного виховання довіреної їм молоді» [12, арк.12];

7) непристосованість та незручність шкільних будівель як «щодо кількості дітей, яких можна розмістити, так і щодо несвоечасності ремонту та недостатньої кількості грошей для їх облаштування: відчувалась недостатня кількість шкільних меблів, яка доходила до того, що в деяких училищах не було взагалі ні учительських столів, ні стільців, необхідної кількості шкільних лавок, годинника, дзвінка і т. д.» [13, арк.5–6].

Ці питання обговорювались інспекторами на з'їздах, вони висловлювали пропозиції щодо їх вирішення. Про актуальність цих питань та нагальність їх розгляду на території України того часу свідчать ті факти, що шкільні будівлі були в настільки поганому стані, що наприклад, в Чернігівській губернії (1880) не було прийнято в школи більше 100 дітей через поганий стан шкільних приміщень [10, арк.13]

Через важливість порушуваних питань та велику кількість зусиль, які треба було витратити для їх вирішення, влітку (1880) інспектори зібрались для подальшої плідної роботи. На з'їзді перш за все дискутувались питання, що стосувались організації шкільної роботи. Так, висловлювались пропозиції щодо покращання стану шкільних приміщень, ретельнішого підбору учителів для роботи в школі, забезпечення шкіл в достатній кількості підручниками, про покращання матеріального стану вчителів через призначення їм відсотків до заробітної плати за вислугу років. Вже в той час учителі та інспектори народних училищ висловлювали думки про доцільність введення (в зв'язку з малою тривалістю навчального року) 4-річного терміну навчання в початкових училищах замість 3-річного, щоправда, реалізовано цього так і не було з ряду об'єктивних причин [14, арк.14].

Зазначимо, що безпосередньо учительські з'їзди на той час майже не проводилися, хоча в них існувала нагальна потреба. Так, навіть у вчительських періодичних виданнях («Вестник воспитания») висловлювались думки про те, що численні питання, які стосуються шкільної справи (ставлення населення до школи, вплив школи на дітей, бібліотеки при школах, господарські потреби школи, матеріальні умови життя учителів та ін.) можуть бути вирішені тільки при їх різносторонньому розгляді, тобто за обов'язкової участі учителів [15, с.135].

Підкреслимо, що на місцях влаштовувались малочисельні учительські з'їзди, часто з ініціативи земських діячів, які бачили проблеми в учительській роботі. Їх можна було вирішити шляхом обговорення на з'їздах. Так, наприклад, у Чернігівській губернії (1888) за ініціативи земства було скликано вчительський з'їзд для розв'язання організаційних питань, як от: зменшення кількості груп у школах з метою економії коштів, вибір однакових підручників для встановлення «одноманітної системи навчання для всіх шкіл повіту». З'їзд було скликано під керівництвом інспектора народних училищ та за участі представників земств [16, арк.5–6]. Щоправда, часто перешкодою для успішної роботи з'їзду був низький рівень освіченості вчителів. Так, як видно зі звіту, на з'їзді народних учителів у Лубнах Полтавської губернії (1880) спостерігалась «бідність і неправильність мови, непослідовність у думках невміння робити висновки із спостережень над явищами природи» [17, арк.26].

Проте не завжди резолюції проведених учительських з'їздів і нарад приймалися до уваги училищними керівництвами і земствами. На них часто не звертали уваги, його організаторам

давали вказівки щодо тих питань, які варто на з'їздах обговорювати і тих, які не можна розглядати за участі учителів, бо вони виходять за межі компетенції учительських з'їздів.

Як свідчать джерела, для учителів міських училищ, які мали кращий рівень підготовки та знань, ніж учителі сільських училищ, довгий час не влаштовувались ні педагогічні курси, ні з'їзди. У міських училищах склалась ситуація, коли «учителі ведуть навчання гладко, не порушуючи основних педагогічних вимог, але не відчуваючи любові до роботи, без тої педагогічної зацікавленості, якими часто проникнуті учителі народних училищ. Необхідно тому оживити цих забутих учителів, заставити їх вдуматись в явища шкільного життя, ділитись з іншими своїми цінними висновками і спостереженнями і розширювати свій педагогічний кругозір, а цього легше всього досягати шляхом курсів і з'їздів» [18, арк.4–5]. Тому для проведення з'їздів для міських учителів директори народних училищ складали наперед програми, розсилали їх за кілька місяців до початку з'їзду, щоб учасники мали можливість підготуватись до розгляду питань, адже треба було наперед готувати реферати для виступів. Крім обговорення різних організаційних, методичних та господарських питань, з'їзди передусім мали на меті розширення знань учителів з загальноосвітніх предметів. Для читання лекцій запрошувались відомі лектори-професори університетів, інших навчальних закладів. З метою економії коштів з кожного міського училища раз на рік на учительський з'їзд за шкільні кошти мав їхати представник, а інспектор народних училищ мав надати детальний звіт про роботу з'їзду та його результативність. Наголосимо, що поступово було вироблено певні правила, відповідно до яких з'їзди вчителів міських шкіл можна було влаштовувати щороку влітку, тривалістю до двох тижнів при вчительських інститутах під наглядом і керівництвом інспектора або директора вчительського інституту. Кошти на проведення вчительських з'їздів мали виділятися Міністерством народної освіти, при цьому кожному учаснику з'їзду виплачувались добові кошти та кошти на проїзд.

Проведення вчительських з'їздів організатори активно готували. Свої пропозиції попечителю навчального округу у письмовому вигляді надавали інспектори народних училищ. Зокрема, вони зазначали, що «в практиці виникають питання виховні і методичні, виконання яких вимагає великої кількості людей. В багатьох училищах підручники не змінюються десятками років, тому відчувається потреба в підручниках, які задовольняли б сучасним методичним вимогам» [19, арк.17]. Крім того, до обговорення питань, які планувалося розглянути на учительських з'їздах, активно долучались і вчителі міських училищ на педагогічних радах, і в результаті було виділено перелік питань, що потребували вирішення в міських училищах: «про встановлення однотипних чотирикласних училищ, введення предметної системи викладання, про покращення викладання каліграфії, малювання, співів і музики; про введення в курс міського училища прикладних знань (бухгалтерія, гігієна), введення одноманітності при виборі підручників, наглядних засобів, влаштування для таких централізованих складів, про складання для зразка каталогу учительських і учнівських бібліотек, про необхідність покращення матеріального стану і збільшення пенсій учителів та про відкриття при міських училищах класів для дорослих, вечірніх занять, народних читань і безкоштовних бібліотек» [20, арк.18 а].

Зазначимо, що крім проведення з'їздів для вчителів народних шкіл, проводились з'їзди для вчителів певних предметів та спеціальностей. Проведений у Москві під час зимових канікул (1895) з'їзд російських учителів з технічної та професійної освіти свідчить про велику увагу, яка приділялась підготовці учнів до майбутньої професії. Організацію цього масштабного заходу взяв на себе відділ промислових училищ Міністерства народної освіти. Як підкреслювалось у зверненні Міністерства народної освіти, метою з'їзду було «дослідити стан справ і потреби технічної і професійної освіти в Росії і сприяти успіхам освіти через ознайомлення з існуючими покращеннями в прийомах навчання і виховання, у влаштуванні школи» [21, арк.11].

Учителі реальних училищ Київського навчального округу взяли активну участь у роботі цього з'їзду. Кошти на поїздку виділялись їхніми навчальними закладами (від 100 до 200 карбованців), а рекомендацію для поїздки видавали педради, відправляючи вчителів з метою «збагачення знань з методики предметів і ознайомлення з роботами учнів технічних закладів з креслення» [22, арк.6].

Важливо, що до початку роботи з'їзду друкувалися всі необхідні матеріали, щоб роздати їх учасникам. Вони мали можливість по поверненні додому ознайомити з ними вчителів своїх навчальних закладів.

Висновки... Отже, можна зробити висновок, що наприкінці XIX – на початку XX ст. на українських землях, які входили до Російської імперії, вагому роль у підвищенні кваліфікації учителів та поширенні освіти серед населення відігравали з'їзди учителів для народних шкіл. Вони не тільки навчали, але й об'єднували учительську спільноту. З'ясовано, що проводились з'їзди інспекторів народних училищ, на яких вирішувалися нагальні питання, що стосувались організації роботи шкіл. Пізніше, у 80-х рр. XIX ст. розпочалось проведення учительських з'їздів, відкриття яких відбувалось зі значними труднощами, оскільки це був період реакції у Російській імперії і

через побоювання різних протиправних дій поліція часто забороняла відкриття з'їздів. Між тим, на з'їздах, які все ж час від часу працювали, розглядалися питання стосовно організації та ведення навчання у народних школах, кращого навчально-методичного забезпечення шкіл і покращання оплати праці та побуту вчителів. На освітянських з'їздах використовувались різні форми роботи для підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл, такі як лекції, практичні роботи, екскурсії та ін. Залежно від місцевих можливостей та запитів учителів, відрізнявся певною мірою і зміст занять.

Тогочасні педагогічні курси-з'їзди мали соціальну значущість, оскільки були засобом привернення уваги громадськості до проблем початкової школи, питань підготовки учителів, їх матеріального і правового становища. Завдяки діяльності курсів-з'їздів суспільство отримувало інформацію про стан розвитку початкових навчальних закладів.

Водночас ми не змогли охопити всі аспекти окресленої проблеми. Подальшого дослідження потребує питання про періоди становлення системи підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX ст.; фактори й засади еволюції шкільної політики щодо вдосконалення фахового рівня учителів народних шкіл, про це йтиметься у наступних публікаціях.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бадя Л. А. Хронологія проведення земствами України літніх вчительських курсів (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. А. Бадя // Іст.-пед. альм. – Умань, 2009. – 2009. – № 1. – С. 81–87.
2. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Л. Д. Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 191 с.
3. Вдовенко В. В. З'їзди народних вчителів України (1861–1920 рр.) як один із напрямків їх післядипломної освіти та підвищення навчально-методичного забезпечення учбового процесу / В. В. Вдовенко // Оновлення змісту та форм дошкільної і початкової освіти України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – Миколаїв, 2003. – С. 85–91.
4. Олійник Н. А. Освітня діяльність земств Чернігівської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. А. Олійник. – Чернігів, 2008. – 236 с.
5. Корж Л. В. Освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці XIX – на початку XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. В. Корж. – К., 1999. – 197 с.
6. Тригубенко В. В. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років : навч. посіб. / В. В. Тригубенко, Л. С. Нестеренко. – К. : ТОВ «Кадри», 2002. – 369 с.
7. Вежлев А. М. Учительские съезды и курсы в России (вторая половина XX века) / А. М. Вежлев // Сов. педагогика. – 1958. – № 7. – С. 78–88.
8. Фальборк Г. А. Настольная книга по народному образованию : [в 4 т.] / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. – СПб., 1901. – Т. 2. – С. 1472.
9. Центральний державний історичний архів України, далі (ЦДІАУ), ф. 707, оп. 225, спр. 68, арк. 4.
10. Там само, арк. 13
11. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 229, спр. 124, арк. 636.
12. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 225, спр. 68, арк. 12.
13. Там само, арк. 5, 6.
14. Там само, арк. 14.
15. Вестник воспитания. – 1898. – № 7. – С. 135.
16. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 296(1888), спр. 61, арк. 5, 6.
17. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 225 (1880), спр. 40, арк. 26.
18. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 227(1901), спр. 103, арк. 4, 5.
19. Там само, арк. 17.
20. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 221, спр. 55, арк. 18а.
21. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 146, спр. 50, арк. 11.
22. Там само, арк. 6.

Spysok vykorystanykh dzherel i literatury:

1. Badia L. A. Khronolohiia provedennia zemstvamy Ukrainy litnikh vchytelskykh kursiv (druha polovyna XIX – pochatok XX st.), *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, Uman, 2009, № 1, pp. 81–87.
2. Berezivska L. D. Osvitno-vykhovna diialnist Kyivskykh prosvitnytskykh tovarystv (druha polovyna XIX – poch. XX st.). Kyiv, Molod, 1999, 191 p.
3. Vdovenko V. V. Zyzdy narodnykh vchyteliv Ukrainy (1861–1920 rr.) yak odyz iz napryamkiv yikh pisladiplomnoi osvity ta pidvyshchennia navchalno-metodychnoho zabezpechennia uchbovoho protsesu, *Onovlennia zmistu ta form doshkilnoi i pochatkovoi osvity Ukrainy: materials of Ukr. scientific-practical conference*, Mykolaiv, 2003, pp. 85–91.
4. Oliinyk N. A. Osvitnia diialnist zemstv Chernihivskoi hubernii u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Chernihiv, 2008, 236 p.
5. Korzh L. V. Osvitnia diialnist zemstv Kharkivskoi hubernii (v kintsi XIX – na pochatku XX stolittia): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Kyiv, 1999, 197 p.
6. Tryhubenko V. V., Nesterenko L. S. Osvita i pedahohichna dumka v Kyievi za tysiachu rokiv : navch. posib. Kyiv, Ltd. «Kadry», 2002, 369 p.

7. Vezhlev A. M. Uchitel'skie s"ezdy' i kursy' v Rossii (vtoraya polovina XIX veka), *Sovetskaya pedagogika*, 1958, № 7, pp. 78–88.
8. Fal'bork G. A., Charnoluskij V. I. *Nastolnaya kniga po narodnomu obrazovaniyu*: [in 4 p.]. Sankt-Peterburg, 1901, Issue 2, p. 1472.
9. Central State Historical Archive of Ukraine, (CSHAofU), f. 707, discr. 225, c. 68, p. 4.
10. Ibid, p.13
11. CSHAofU, f. 707, discr. 229, c. 124, p. 63b.
12. CSHAofU, f. 707, discr. 225, c. 68, p. 12.
13. Ibid, p.5,6.
14. Ibid, p.14.
15. *Vestnik vospitaniya*, 1898, № 7, p. 135.
16. CSHAofU, f. 707, discr. 296(1888), c. 61, p. 5,6.
17. CSHAofU, f. 707, discr. 225(1880), c. 40, p. 26.
18. CSHAofU, f. 707, discr. 227(1901), c. 103, p. 4,5.
19. Ibid, p.17.
20. CSHAofU, f. 707, discr. 221, c. 55, p. 18a.
21. CSHAofU, f. 707, discr.146, c. 50, p. 11.
22. Ibid, p.6.

Аннотация

Наталья Петрошук

**Проблема повышения квалификации в работе учительских съездов
в Украине (конец XIX в.)**

В статье проанализировано, что в конце XIX в. на украинских землях, входящих в состав Российской империи, катастрофически не хватало квалифицированных учительских кадров для народных школ. Установлено, что одним из наиболее эффективных путей решения этой проблемы было проведение съездов для учителей с целью повышения их квалификации. Съезды не только обучали, но и объединяли учителей. Установлено, что сначала проводились съезды инспекторов народных школ, на которых они решали неотложные вопросы организации школьной жизни. Чуть позже, в 80-е гг. XIX в. началось проведение учительских съездов, на которых рассматривались вопросы организации обучения в народных школах, улучшения учебно-методического обеспечения школ, улучшения оплаты труда и быта учителей. На съездах учителей народных школ использовались разные формы работы для повышения уровня их квалификации.

Педагогические съезды того времени имели большое социальное значение, поскольку были способом обратить внимание общественности на проблемы начальной школы, вопросы подготовки учителей, их материального и правового статуса. Благодаря их деятельности общество получало информацию о состоянии развития начальных учебных заведений.

Ключевые слова: повышение квалификации, учительские курсы, съезды.

Summary

Nataliia Petroschchuk

The Problem of Increasing of Teachers' Qualification in Work of Congresses of Teachers in Ukraine (at the End of the XIX Century)

It is analyzed in the article that at the end of the XIX century on the Ukrainian land that was part of the Russian empire was lack of qualified teaching staff for public schools. It was found that one of the most effective ways to solve this problem was to hold congresses for teachers to improve their qualifications. Congresses not only taught, but gathered teachers. It was found out that firstly congresses of inspectors of public schools were held and urgent questions of the organization of school life were tackled. Later, in 1880-s, teachers congresses were held, that were addressed to issues of organizing of learning in public schools, improve training and methodological support schools to improve wages and living conditions of teachers. At congresses teachers of public schools used different forms of work for improving their skill level.

Pedagogical congresses that time had great social significance, as there was a way to pay public attention to the problems of primary school teachers training issues, their financial and legal status. Through their activities, the society received information on the status of primary school

The article highlights the problems of the teachers' congress of teachers for public schools in Ukraine at the end of the XX century

Key words: teachers' trainings, courses for teachers, congresses.

Дата надходження статті: «10» березня 2014 р.